

УДК 811.161

К. О. Тяжкороб,
студентка 33-У групи
факультету філології та історії

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗВЕРТАНЬ У КІНОПОВІСТІ О. ДОВЖЕНКА «УКРАЇНА В ОГНІ»

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри української мови, літератури та методики навчання Корчова О. М.

У статті здійснено лінгвістичний аналіз номінацій адресата мовлення в кіноповісті О. Довженка «Україна в огні»; схарактеризовано структурно-граматичні особливості звертань.

Ключові слова: звертання, номінація адресата мовлення, структурно-граматичні особливості звертання.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Функціонально-комунікативний підхід до вивчення мовних одиниць закономірно зорієнтовує лінгвістичний пошук на дослідження організації засобів мовного коду під час комунікативної взаємодії. Водночас зміна суспільно-політичного вектора в Україні посилює увагу до правильної номінації адресата у фаховому та розмовному мовленні. Із огляду на це звертання варто розглядати не лише в межах мовно-мовленнєвого етикету, а передусім у дихотомії «суспільство – мова», що реалізується у взаємодіях «суспільство – система форм звертання», «комунікант – форма звертання». Такі опозиції демонструють двобічність звертання – мовну та соціальну сутності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвістичну специфіку звертання як відправного моменту будь-якого комунікування висвітлено в

працях І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, М. Плющ, К. Шульжука та ін. (граматичний аспект звертання); П. Дудика, С. Єрмоленко, А. Коваль, Л. Мацько, О. Пономарева та ін. (лінгвостилістичні особливості звертальних конструкцій); В. Манакіна, М. (Марії) Скаб, М. (Мар'яна) Скаба та ін. (семантико-функціональний аспект українського вокатива), І. Клименко, З. Мацюк, С. Шевчук та ін. (звертання як складник етикетних формул) тощо.

Попри вагомий науковий доробок у різних галузях лінгвістичної науки, питання формального вираження й соціокультурного функціонування звертання потребує доповнення, джерельною базою якого може бути художня література, що репрезентує різні періоди життя суспільства. Акцентуємо увагу на кіноповісті О. Довженка «Україна в огні» – символі всенародної трагедії, що з новою силою інтерпретована сьогодні, коли Україна знову опинилася в путях вогню.

Мета статті – проаналізувати структурно-граматичні особливості звертань у кіноповісті О. Довженка «Україна в огні».

Виклад основного матеріалу дослідження. Обов'язковим початковим складником будь-якого комунікативного акту є звертання. Від його доцільної мовної форми залежить тональність та атмосфера спілкування. Відповідно до цього Л. Мацько слушно наводить слова М. Ломоносова, який дефініціював звертання як «чудову, сильну, пробуджуючу слово фігуру» і зазначав, що «сею фігурою можна радити, засвідчувати, обіцяти, погрожувати, хвалити, насміхатися, утішати, бажати, прощатися, шкодувати, наказувати, забороняти, просити вибачення, оплакувати, жалітися, просити, вітати та інше» [2, с. 211]. Така функціональна багатовекторність зумовлює структурно-граматичні варіації номінацій адресата мовлення.

Закономірно, найбільш уживаними в кіноповісті О. Довженка «Україна в огні» є **звертання-іменники**: «*Мироїд!*» [1, с. 58], «*Батько твій, синку!* – узнав Запорожець свого сина» [1, с. 60], «*Моліться, матері, моліться...*» [1, с. 101], «*Брешете, дезертири!*» [1, с. 12] тощо. Натомість **субстантивовані слова** в апелятивній функції репрезентовані одинично. У мовній канві

аналізованого твору вони найчастіше виражають позитивне ставлення мовця до співрозмовника: «*Рідна моя. Чого ж ти плачеш?*» [1, с. 11].

Дослідження текстового матеріалу дає змогу стверджувати, що у творі переважають звертання, виражені **ключним відмінком**: «Скажи, *матко*, за кого ти – за Гітлера чи за Сталіна?» [1, с. 15], «Будь щаслива, *дівчино...*» [1, с. 106], «Падай, *Савко*, падай!» [1, с. 9]. На нашу думку, це зумовлено тим, що автор, незважаючи на бажання якнайточніше відтворити епоху та мову людей того часу, не порушує літературні норми.

Водночас із метою уникнення штучності художнього тексту та для максимального наближення до розмовного мовлення О. Довженко послуговується звертаннями у формі **називного відмінка**: «Здрастуй, *матка!*» [1, с. 15], «*Фатер*, наш фюрер, наш нацизм учить нас...» [1, с. 18], «Здрастуй, *поліціант!*» [1, с. 21], «*Миколай!*» [1, с. 22].

Доволі часто на денотативне значення означених лексем письменник накладає конотативний (найчастіше позитивний) зміст за допомогою стилістичних засобів – **суфіксів суб'єктивної оцінки** (здрібнілості, пестливості тощо). Серед такої групи переважають утворення з суфіксами -*очк-*, -*ечк-*, -*оньк-*, -*інк-*, -*к-*, -*ик-*: «Спасибі вам, *діточки*, що побачила вас укупі хоч раз за стільки літ» [1, с. 10], «Вір, *донечко*, як би тобі не було важко, вір, надійся, віруй, *дитинонько моя*» [1, с. 41] «Це ж ти плачеш, *Василику*» [1, с. 11], «... А те все якось обійдеться, *дівчинко*,.... [1, с. 76], «*О матінко*, які ж ми нещасливі! [1, с. 41].

Оцінно-характеризувальна функція звертання у творчості митця почасти реалізується шляхом створення найменувань адресата мовлення, **поширених означенням**, вираженим присвійним займенником: «*Діточки мої!*» [1, с. 7], «Ой, щоб же я, *мій синочку*, та на лавку тебе обмила...» [1, с. 15], «*Хлопчику мій*, я тікав уже од них в підштаниках у вісімнадцятому році» [1, с. 18]. Емотивне стилістичне значення звертання також досягається **повтором** лексем. Утворена епімона дає змогу акцентувати увагу на адресатові мовлення: «Ой *тату, тату!*» [1, с. 7], , «*Мамо, мамо!*» [1, с. 40],

«Лаврін... Лаврін... – неначе почувся йому здалека жіночий гук» [1, с. 41]. Проте доміантною структурною моделлю звертань, ужитих у кіноповісті, є **непоширені звертання**: «А куди це ви, *батьку*, їдете? – спитав Мина...» [1, с. 40], «*Олесю*, вийди з хати» [1, с. 19], «Не вернеться, *мамо*» [1, с. 40].

Кількісно поширеними є **власне звертання**: «*Мамо*, мовчіть, бо вб'є, *мамо!*» [1, с. 15], «Вішай, *кате!*...» [1, с. 19], «Ні, я не забуду тебе, *Олесю*» [1, с. 14], «*Тату*, корову повели з двора!» [1, с. 15]. Натомість **риторичні звертання**, предметом апеляції яких є глобальні субстанції, в аналізованому творі мають обмежену сферу поширення: «*О моя земле!* Моя, моя, моя...» [1, с. 29], «Прощай, *мій убогий світе!*...» [1, с. 81].

У художньому тексті виявлено конструкції зі звертаннями, що належать до спонукальних та питальних синтаксичних конструкцій. Відносно більшість репрезентують звертання в межах **питальних синтаксем**: ««Чи як ви, *хлопці?*» [1, с. 24], «Та ви знаєте, *ваше високоблагородіє*, що це за народ?» [1, с. 28], «А де ж воно, *людоньки?*» [1, с. 75]. Кількісно менш поширеними є різновиди **спонукальних конструкцій**: «Падай, *Савко*, падай!» [1, с. 9], «*Христе*, тікаймо!» [1, с. 41], «Прилітайте, *синочки*, рятуйте нас! [1, с. 77].

Близькими до спонукальних синтаксем зі звертаннями є **апелятивні конструкції** – речення, що вказують на особу адресата, але не називають її: «*Слухай*, – сказала Олеся, – переночуй зі мною» [1, с. 10], «*Сідай*, *посидь* у мене за столом, – сказала Олеся тихо і взяла його обома руками за руку» [1, с. 10]. Такі синтаксеми створюють динамізм оповіді та наближають художній текст до розмовного мовлення.

Широковживаними в контексті звернення є займенники **«ти»**, **«ви»** та похідні від них: «*Ти* знаєш, вони не вивчають історії» [1, с. 20], «*Ви* не маєте права так говорити про фюрера!» [1, с. 70]. «*Це вас* ударила вчора по морді жінка на вулиці?» [1, с. 67]. Почасти автор поєднує особові займенники з іменниками у формі кличного відмінка, породжуючи вторинну семантико-синтаксичну ідентифікаційну функцію звертання: «*Це ж ти* плачеш,

Василик» [1, с. 13], «А *ти*, Максиме?» [1, с. 55], «Як *ти*, голубонько?» [1, с. 66], «А *ти* що думаєш, Сіроштане?» [1, с. 101], «Товаришу, *ви* мені цього не показуйте, *ви* не загрожуєте мені раною» [1, с. 32].

Варто зазначити, що у творі постають дві форми звернення до батьків. Німецький хлопчина звертається до батька на *ти* : «*Фатер*, заспокойся, що *ти* робиш?» [1, с. 36]. Натомість герої твору-українці послуговуються займенником «*ви*»: «А куди це *ви*, батьку, їдете?» [1, с. 40]. Таку диференціацію можемо пояснити традиціями й особливостями національної культури.

Використання займенника «*ви*» також зумовлено званням, соціальним статусом співрозмовника: «Товаришу *капітан*, – звернувся він до Кравчини, – *ви* чули?» [1, с. 88], «Народ безсмертний, *ви* казали, *товаришу мій*» [1, с. 25].

Закономірно, звертання на «*ти*» простежується в конструкціях зі зниженою конотацією, що спрямовані на приниження співрозмовника: «А *ти* не нукай, *дурачок*» [1, с. 80], «Гей, звідки *ти*, *шмара?*» [1, с. 73] тощо.

У процесі аналізу з'ясовано, що звертання в кіноповісті займає різні позиції в реченні. Воно може бути: **препозиційним**: «*Олесю*, як у мене б'ється серце» [1, с. 61], «*Рідна моя*. Чого ж *ти* плачеш?» [1, с. 11]; **інтерпозиційним**: «Чому ж *ви* його не вбили, *дядьку*, з печі?» [1, с. 72], «Прилітайте, *синочки*, рятуйте нас!» [1, с. 77], «Драстуйте, *мамаша*, ну як же *ви* тут» [1, с. 78]; **постпозиційним**: «Батько твій, *синку!*» [1, с. 60], «Гей, звідки *ти*, *шмара?*» [1, с. 71], «Будьте здорові, *дороге чоловіцтво!*» [1, с. 78], «Будь здорова, *дівчино*» [1, с. 106].

Висновки. Отже, лінгвістичний аналіз тексту кіноповісті О. Довженка «Україна в огні» засвідчив, що структурно-граматичні особливості звертання окреслюються домінуванням іменників у формі кличного відмінка; називний відмінок на позначення адресата мовлення функціонує з метою наближення художнього тексту до розмовно-побутового стилю спілкування. Для увиразнення емоційно-експресивного забарвлення морфемну структуру слів-

звертань ускладнено суфіксами пестливості. Широковживаними є поширені номінації адресата мовлення, що займають вільну позицію в реченні. Уживання займенників в апелятивних конструкціях зумовлено соціокультурним контекстом комунікування.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми і є перспективним напрямом для подальшого наукового пошуку.

Література

1. Довженко О. П. : Сочинения в пяти томах / О. П. Довженко / [сост. Солнцева Ю. И.]. – [в 5 т.]. – Т. 2. – К. : Дніпро, 1984. – 501 с.
2. Мацько Л. І. Риторика : навч. посіб. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – [2-ге вид., стер.]. – К. : Вища школа, 2006. – 111 с.

Резюме

В статъе осуществлен лингвистический анализ номинаций адресата речи в киноповести А. Довженко «Украина в огне»; охарактеризованы структурно-грамматические особенности обращений.

Ключевые слова: обращение, номинация адресата речи, структурно-грамматические особенности обращения.

Summary

The article analyzed the linguistic analysis of the recipient`s nominations in the cinematis by O. Dovzhenko «Ukraine in Fire»; structural and grammatical features of applications are characterized.

Key words: recourse, recipient`s nominations speech, structural and grammatical features of treatment.